

КРИТИКЪТ И НЕГОВОТО ПЪТУВАНЕ КЪМ „ОДИСЕЙ“

Йоанна Гудалова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE CRITIC AND HIS JOURNEY TOWARDS “ODYSSEUS”

Yoanna Gudalova

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The following report examines some of Toncho Zhechev’s critical explorations of the 1960s. The work analyzes papers in three thematic fields – Bulgarian authors (of the decade in question) and their works, works by Russian classical authors and the problems surrounding the poetics of the novel. The report’s aim is to find out how these critical reflections relate to Toncho Zhechev’s late work, to what extent they prepare the creation of his influential books *The Bulgarian Easter or Bulgarian Passions* and *The Myth of Odysseus*.

Keywords: Toncho Zhechev, early papers, essayistic approach

Ранният критик Тончо Жечев се интересува особено силно от връзките, които обществото изгражда с литературата. Тази гледна точка към литературните явления позволява на изследователя да ги постави в широкия контекст на времето, в което те възникват, и да търси проявите на това време, запечатани в тях. Това е подход, който доста точно отговаря на тогавашната идеологическа повеля за „литературата като вярно отражение на действителността“, от друга страна обаче, осигурява на критика свободата да разбира връзките между литература и общество в множество измерения и през усложнена психологическа и философска проблематика, която далеч надхвърля схематизма на социалистическия реализъм.

Т. Жечев настоява, че десетилетието на 60-те год. на 20. век се отличава с изключителна динамика на обществените процеси и открива тази динамика, уловена тъкмо в творчеството на съвременниците си Емилиян Станев, Димитър Димов, Йордан Радичков и др. В настоящия доклад ще насочим вниманието си към две от ранните статии на Тончо Жечев – „Емилиян Станев (наблюдения върху формата на поетиката му)“ и „Йордан Радичков“.

В „Емилиян Станев (наблюдения върху формата на поетиката му)“ критикът изследва анималистичните Емилиян-Станеви разкази и

откроява два основни акцента в тях – детското и невинността: „У него има тази вечно детска способност непосредствено да изживява мига, да се радва на безкрайното разнообразие на света, да го приема такъв, какъвто е“ (Жечев/Zhechev 1964: 29). У младия Е. Станев Тончо Жечев открива способността за искрена радост и свободно наслаждение от живота. Подтикнат от жизнелюбивата сетивност на писателя в ранното му творчество, Тончо Жечев не само анализира поетиката му и отразяването на живота на провинциалния град, а разсъждава и за детството изобщо като период от човешкия живот.

Децата пазят истината и поезията на света. В бистрите им очи светът се оглежда с първоздана свежест, митично единство и предвечно пъстроцветие. Децата носят поетичния, истинския антропоморфизъм на нашите далечни прадеди, те повтарят детството на човечеството, връщат ни към изворите на митовете и легендите, на епическото одушевяване, връщат ни в царството на истината и поезията в тяхното единство (Жечев/Zhechev 1964: 39).

Можем да продължим още да цитираме Тончо Жечев. Цялата тридесет и девета страница от брой първи на „Литературна мисъл“ от 1964 г. е изпълнена със свободните разсъждения на критика, провокирани от интерпретацията на Емилиян-Станевото творчество. Към децата той включва и невежите, които с чиста и неопетнена душа виждат света без условности и предразсъдъци. Поради това авторите (въобще, а не само Емилиян Станев) често се обръщат към темата за детското, за да почерпят от истинското и неподправеното съществуване в света. Подобна чисто романтична нагласа днес може да изглежда съвсем „закъсняла“ през 60-те години на европейския 20. век, за просвещенския култ към рационалното, който стои в основата на комунистическата догматика, тя е по-скоро ерес.

В текста на Тончо Жечев откриваме също и размисли, които изразяват житейската опитност на критика, но всъщност подлагат на съмнение тъкмо вярата в разума: „Ако разумът е отнел спокойствието на човека и му носи кървавото спокойствие на войната – не е ли твърде скъпа цената му?“ (Жечев/Zhechev 1964: 46).

Играта с афоризми, както и включването на свободни асоциативни размисли от страна на критика, подсказват, че статията на Тончо Жечев притежава чертите на есето, а подходът на критика към литературната творба може да бъде определен като есеистичен.

В статията на Т. Жечев за Йордан Радичков не откриваме лични размисли на критика, отсъства и така характерната за младия тогава изследовател склонност към афористичен изказ, но още в нейното на-

чало се забелязват особености на есеистичния стил, които доближават и тази статия на Тончо Жечев до есето, а оттам и до стремежа към лично художествено творчество.

Изминаха десетина години от литературния дебют на Йордан Радичков. Време достатъчно за равносметки. Но трудно е да се намерят точни, верни думи за него и прозата му, да се уловят чертите на портрета му. Всичко при него е многозначно, пълно с двусмислия, често привидно безсмислено, артистична игра с перото, леко плъзгащо се с необичайни завои и салтоморталета като детска шейна. Какви са истинските черти на неговия духовен портрет, от какво се възторгва и негодува неговата душа? Дори на тези елементарни въпроси не е леко да се отговори (Жечев/Zhechev 1969: 200).

Тончо Жечев описва трудностите, които е срещнал при характеризането на разказвача Йордан Радичков, като поставя акцента върху душевните терзания на писателя. За критика писателят Радичков е интересен преди всичко като личност със свой уникален психологически профил: „доброжелателно изолиран“, „възпитано безучастен“, „затворено усмихнат“. И критикът подозира, че в тези особености от характера на писателя се крие връзка с времето, в което той живее. Несъмнено Йордан Радичков е творец, който пристрастно е обвързан със своето време. Той нарича себе си хронист, а Тончо Жечев допълва това автоопределение – писателят е хронист, който антологизира черказци, като слива съвремението с историята, а неговият летопис се превръща в пародия на хрониката. Тончо Жечев открива силна връзка между разказите на Йордан Радичков и фолклора, фантастичното и устната наративна традиция у нас. Според изследователя тези разкази представят особеностите на езика ни и в тях читателят може да открие както смешното, така и трагичното.

В статията си „Йордан Радичков“ Тончо Жечев разглежда и други страни от творчеството на автора. Изследователят коментира повестите на Радичков, както и книгата му „Неосветени дворове“. Като квалифицира повестите на писателя като „опити“, той не изказва отрицателно мнение за тях, но същевременно не дава и възторжена или открито положителна оценка за работата на твореца. Що се отнася до „Неосветени дворове“, критикът се спира на изповедния характер на книгата и я определя като равносметка, като едно пътуване не само към Сибир, но и към себе си. С това свое твърдение Жечев отново поставя акцента върху вътрешния свят на автора, върху промяната и себеоткритието. Според Т. Жечев Йордан Радичков постоянно изгражда паралел между България и Сибир, между хората там и човека,

който е той самият, с което критикът всъщност прави опит да разкрие личността на писателя: „Но мене не ме напуща мисълта, че оригиналното, пленителното в тази книга е умението на Радичков да намери най-краткия въздушен мост между Сибир и България, между себе си и хората, които е срещал в Арктика. Той не е от пътешествениците, които носят само куфара с багажа си. Той отива на ново място с целия багаж от спомени и именно в спомена България и Сибир стават еднакво необятни, тайнствени и загадъчни, еднакво далечно-близки, еднакво фантастични. И впечатленията от белия саван на Севера тук неочаквано се прекъсват от изповеди, от директно направени самопризнания, без обичайните иносказания...“ (Жечев/Zhechev 1969: 205).

Този откъс ясно илюстрира идеята на Т. Жечев, че основната задача на критика е да се придържа към емоционалността на текста и да търси общочовешкото в проблематиката му. „Йордан Радичков“ се превръща в една от статиите на Тончо Жечев, която е изпълнена със стремеж към съпреживяване на написаното от автора и обвързването на създаденото от него с душевността, която творецът носи. Със своя стил статията на Жечев много повече напомня на самостоятелна художествена творба.

Освен от съвременниците си в българската литература Тончо Жечев е привлечен и от руската класическа литература, която има голяма заслуга за формирането му като личност. Във всяка от разгледащите дотук критически статии Жечев си служи с примери от тази литература. За него тя става основен критерий, чрез който да сравни и оцени българските творци.

Особено е отношението му към Лев Толстой. Представителите на социалистическата критика у нас стриктно следват постановките на Ленин с политически характер при тълкуването на творбите на Толстой. Тончо Жечев привидно се придържа към тях, но същевременно открива много по-голям хоризонт за изследване. В схващанията си за религията критикът вижда кризата на вярата през 19. век в Русия. При Толстой за разлика от Достоевски според Жечев постоянно се борят дяволът и Богът и така се достига до раздвоеност. Според Панко Анчев този подход от страна на критика е съзнателен, тъй като му осигурява свобода при тълкуването.¹

В статията си „Анна Каренина“ Тончо Жечев представя централната фигура Анна като продължение на Наташа Ростова. За нещастieto на Анна Каренина изследователят посочва два основни фак-

¹ Вж. по-подробно: Анчев/Anchev 2015: Анчев, Панко. Българският ум. Непрочетенят Тончо Жечев. София: Захарий Стоянов, 2015.

тора: максимализма, присъщ за всички герои на Лев Толстой, и индивидуалния характера на героинята. Тончо Жечев отново открива връзката между времето, в което възниква творбата, и нейните особености. За него в романа на Лев Толстой „мощно профучава тъжната симфония на изгубените илюзии, характерна за неговия век“ (Жечев/Zhechev 1958: 6). Ето защо нещастieto на Анна Каренина се дължи както на тези външни фактори, така и на характера на героинята, за която лъжата е невъзможен спътник.

За нас от особена важност е да отбележим, че и тази статия на Тончо Жечев е построена като своеобразно есе. Началото ѝ се характеризира с особеностите на есеистичния стил.

Лев Толстой умее като никой друг да се разпорежда с нашите преживявания и симпатии. Вие чели ли сте „Казаци“? Ще ми се да вярвам, че сте си попинали бузата, да проверите дали не е одраскана, когато сте се провирали през шубраците с Оленин (Жечев/Zhechev 1958: 5).

Провокирани от нещастieto на основния персонаж, Анна Каренина, разсъжденията на Тончо Жечев за щастието въобще в човешкия живот допринасят още повече статията да бъде разгърната в духа на есето. И не на последно място моралистично обобщаващи оценки като тази: „Трябва да притежаваш нейната безскрупулност, за да можеш да си щастлив, да получаващ щастието си от тези, които оставяш нещастни“ допринасят още повече за това читателят да усеща, че чете нещо различно от обичайната за времето критическа статия. От тълкуване на образа на Анна Каренина статията на критика се превръща в самостоятелна творба, със своя тема, своя логика и свой емоционален заряд.

Тончо Жечев насочва вниманието си и към героите на Чехов. В статията си „Скъсаните нишки (нещо за героите на Чехов)“ Т. Жечев споделя, че тези герои изразяват мрачната преходна епоха, в която са родени. Всички герои на Чехов буквално възплъщават антипатиите на автора. Голяма част от персонажите се оказват нещастни по своята същност. Те са се отказали да търсят щастието, въпреки че то всъщност е налично за всеки от тях. Тези герои са неспособни да преодолеят болестта си и изоставеността си. В разглежданата от нас статия Тончо Жечев отбелязва факта, че при много от героите в произведенията на Чехов отсъства диалогът в същинския смисъл на думата. И това според критика се дължи именно на невъзможността на персонажите да надскочат онова, което ги измъчва душевно. Нишката помежду им е напълно скъсана и те са свързани само илюзорно. Статията на Жечев

интерпретира Чеховия свят като мрачен, тъжен. Като свят, през който читателят трябва да премине, но не и в който да остане.

Тази статия на Тончо Жечев също се отличава с есеистичния си стил. В нея Жечев отново поставя акцента върху психиката, духовните търсения и терзания на личностите. Критикът се спира на общочовешкото при тълкуването на литературните герои. Разсъждения като „Трябва да се работи, да се изкопае нашето щастие. Но как да започнем?“ чисто риторически подсказват желанието за активна връзка с читателската аудитория от страна на критика. Той преживява вече написаното от писателя, емпатично „превежда“ това преживяване в актуалността си и го представя на читателите си в нова светлина. „Скъсаните нишки (нещо за героите на Чехов)“ е една от статиите на Тончо Жечев, която може да бъде възприета като ранна заявка на критика за лично творческо послание.

Третото тематично поле, което ще обособим като път на критика към написването на изключително успешните му книги „Българският Великден или страстите български“ и „Митът за Одисей“, са статиите, в които е разкрит не толкова есеистичният стил на писане, колкото интересът на Тончо Жечев към романа. В разговор с Дьорд Сонди Жечев споделя: „Аз повече обичам поезията, ако е въпрос. Лично аз имам предпочитания и съм закърмен с поезия. И повече обичам да чета поезия, отколкото всичко друго, разбира се, класическа поезия. (...) Целият въпрос беше свързан с това: мене ме интересува защо тъкмо романът е слабото място на българската литература?“. И Тончо Жечев изследва българския роман в статиите си: „Бележки за композицията на съвременния ни роман“ (1962 г.), „Романът през 1962 г.“ (1963 г.), „Съвременното и историческото в романа“ (1962 г.), „Девети септември и успехите на българския роман“ (1968 г.)

Като един от основните проблеми на съвременния български роман Т. Жечев посочва: „стихийното вървене по утъпкани пътища, почти повсеместно натикване на нови въпроси, нови преживявания и впечатления в стари, установени форми и образци, в стоплени с чужда топлина местенца“ (Жечев/Zhechev 1962: 127). Композицията според статията на Тончо Жечев е най-свободната част от създаването на една творба. Всеки писател сам твори законите, по които ще се развие тази творба. И новият български роман трябва да извади на преден план различните композиционни избори, а не нови идеи, изказани в стари форми, познати вече за българския читател. С придържането към вече установените теми в литературата и „обличането“ им в нови

форми изследователят изказва тезата си за изграждането на индивидуалност и търсенето на собствен стил у всеки писател.

В „Романът през 1962 г.“ Тончо Жечев прави извадка на наскоро появилите се романи и ги разделя в две големи групи – исторически романи и романи, отнасящи се до съвременното. Жечев подчертава, че романът е жанр, който добре интерпретира историята, което пък от своя страна показва колко важна за критика е историята, която по-късно ще заеме централно място в книгата му „Българският Великден или страстите български“. Историческото и съвременното могат да се слоят и статията „Съвременното и историческото в романа“ доказва тази възможност, давайки пример с романа на 60-те години на 20. век.

С малко по-късната си статия „Девети септември и успехите на българския роман“ Тончо Жечев продължава линията с влиянието на историзма в романите. Според статията на Жечев след 9 септември българският роман изживява своя подем. За разлика от дискусиите около западния роман и изказаното съмнение в неговото развитие, у нас се наблюдава интензивен напредък, преодоляващ забавянето в развитието на романовата форма. След 1944 г. тъкмо тази жанрова форма дава възможност да се преосмисли националната история. И Тончо Жечев дава примери с Георги Караславов, който представя класовите и националните борби през първите четиридесет години, с романите на Димитър Талев, които връщат българския читател към епохата на Възраждането, с Е. Станев, Димитър Димов и други автори. „Девети септември и успехите на българския роман“ е статия, която представя подема на българския роман, но и историзма като основен фактор за това развитие.

Включването на историята и отразяването на съвременното в българския роман са важни тематични ядра от критическите изказвания на Тончо Жечев. Посветените на жанра роман статии не се отличават със своя есеистичен стил, както е при другите негови изследвания. Те несъмнено обаче имат своята литературно-изследователска стойност, тъй като показват интереса на критика към един от най-значимите за периода художествени жанрове.

Статиите на изследователя значимо надхвърлят критическото изказване и заедно с техните достойнства у тях са доловими и тези на художествения текст. Тъкмо те откриват пътя на Т. Жечев към написването на книгите „Митът за Одисей“ и „Българският Великден или страстите български“. Следващата стъпка е откриването на жанровите достойнства на романа. В статията си „Романът през 1962 г.“ Тончо Жечев споделя, че романът е „по-тихийт залив, където се оттегляме

след бурята на опитите след като е почнала нуждата от епическа дистанция и трябва да съберем мислите си, житейския и художествения опит“ (Жечев/Zhechev 1963: 112). Прозаическите книги на критика Тончо Жечев се превръщат в неговото ново място след бурите на дискусиите и опитите в полето на критиката.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Анчев/Anchev 2015:** Анчев, П. *Българският ум. Непрочетенният Тончо Жечев*. София: Захарий Стоянов, 2015. [Anchev, P. *Balgarskiyat um. Neprocheteniyyat Toncho Zhechev*. Sofia: Zahariy Stoyanov, 2015.]
- Жечев/Zhechev 1958:** Жечев, Т. Анна Каренина. // *Родна реч*, 1958, бр. 9, 5 – 8. [Zhechev, T. Anna Karenina. // *Rodna rech*, 1958, br. 9, 5 – 8.]
- Жечев/Zhechev 1960:** Жечев, Т. Скъсаните нишки: Нещо за героите на Чехов. // *Родна реч*, 1960, бр. 6, 36 – 39. [Zhechev, T. Skasanite nishki: Neshto za geroite na Chehov. // *Rodna rech*, 1960, br. 6, 36 – 39.]
- Жечев/Zhechev 1962:** Жечев, Т. Бележки за композицията на съвременния ни роман. // *Септември*, 1962, бр. 5, 127. [Zhechev, T. Belezhki za kompozitsiyata na savremenniya ni roman. // *Septemvri*, 1962, br. 5, 127.]
- Жечев/Zhechev 1962:** Жечев, Т. Романът през 1962. // *Септември*, 1963, бр. 6, 92 – 121. [Zhechev, T. Romanat prez 1962. // *Septemvri*, 1963, br. 6, 92 – 121.]
- Жечев/Zhechev 1962:** Жечев, Т. Съвременното и историческото в романа. // *Родна реч*, 1962, бр. 9, с. 29 – 34. [Zhechev, T. Savremennoto i istoricheskoto v romana. // *Rodna rech*, 1962, br. 9, 29 – 34.]
- Жечев/Zhechev 1964:** Жечев, Т. Емилиян Станев (наблюдения върху творчеството му). // *Литературна мисъл*, 1964, бр. 1, с. 28 – 54. [Zhechev, T. Emiliyan Stanev (nablyudeniya varhu tvorchestvoto mu). // *Literaturna misal*, 1964, br.1, s. 28 – 54.]
- Жечев/Zhechev 1968:** Жечев, Т. Девети септември и успехите на българския роман. // *Читалище*, 1968, бр. 5, 5. [Zhechev, T. Deveti septemvri i uspehite na balgarskiya roman. // *Chitalishte*, 1968, br. 5, 5.]
- Жечев/Zhechev 1969:** Жечев, Т. Йордан Радичков. // *Септември*, 1969, бр. 12, 200 – 206. [Zhechev, T. Yordan Radichkov. // *Septemvri*, 1969, br. 12, 200 – 206.]